

З ЕКСПЕДИЦІЙ ДО ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ

Лідія Орел, Катерина Міщенко м. Київ

У 1994-1995 рр. Українським фольклорно-етнографічним центром (УФЕЦ) були організовані експедиції до переселенців з Чорнобильської зони відчуження.

Результати експедицій до переселенців, як і музейні колекції, зібрані на цій території (зокрема, збірка МНАП), засвідчують: Київське Полісся було дивовижною оазою традиційної культури у порівнянні із сусіднім урбанізованим Києвом. Очевидними є загальноукраїнський характер цієї культури і збереження в ній праслов'янських древлянських елементів. Про що свідчать як обрядовість, так і народна архітектура: до середини ХХ ст. на цій території використовувалися зрубні конструкції не тільки в житлових будівлях, а й у господарчих та виробничих, навіть у криницях і огорожах. Так конструкції нагадують археологічні знахідки часів Київської Русі. Багато хто зі старших людей пам'ятає напівкурне опалення хат, освітлення хати посвітом, глинобитні печі, покриття будівель колотою дошкою. На Київському Поліссі, як і по всьому Правобережному Поліссі, овочі зберігали в стебках – невеликих надземних будівлях (у зв'язку з близькістю ґрунтових вод). Усе начиння хати і господарських будівель є доказом збереження давніх традицій у побуті і в заняттях. Добре зберігалися технологія створення народного вбрання, ткацтво (зокрема, перебірне), обробка дерева (донині тут можна побачити довбані човни, вулики-колоди).

Як і на Волинському Поліссі, тут носили жіночий поясний одяг – літники, головні убори – кибалки, не одягали керсеток. Крім намиста, жіночими прикрасами слугували плетінки – орнаментальні стрічки на шию з бісеру. А взувалися місцеві люди здебільшого в постолі з лика.

В усьому житті поліщуків помітний тісний зв'язок із природою. Атомні стан-

ції, побудовані на Поліссі, спричинили певні зміни в побуті, але майже не вплинули на світогляд корінного населення. Поряд із хліборобством важливими для селян були бортне пасічництво, рибальство, збиральництво, мисливство.

Щодо обрядів, то тут ще донедавна практикувалися "водіння стріли" на Благовіщення, "говіння діжі" під час Вербного тижня, весілля, обряди поминання покійних, "троєшні", проводи русалок. Порівняно із центральними та південними районами на відселеній території краще збереглися обрядові пісні. На противагу іншим районам України, деякі обряди тут менш розгорнуті (зокрема, Купала, весілля, жнива).

Християнство на цій території співіснувало з багатьма дохристиянськими елементами – русальним обрядом, поминаннями звичаями, багатою демонологією.

Усі опитувані переселенці наголошували на тому, що їм важко пристосуватися до нових природних умов, нових ґрунтів: "І сонце тут не так світить, і лісу немає, і земля важка..." А особливо не вистачає рідної рубленої хати. Виникають проблеми і щодо співіснування з місцевим населенням. До цього часу місцеві люди не поінформовані, кого до них переселили. Відчуженість, ворожнеча, психологічна несумісність – звичне явище. За нашими спостереженнями, більшість переселенців перебуває у стресовому стані.

Після аварії на ЧАЕС найбільше радіація вразила 28 районів Полісся – північні райони Київської, Житомирської, Рівненської, частково Волинської та Чернігівської областей. Відомо, що на цих територіях – понад 2000 сіл, з яких 55 було відразу відселено в травні 1986 р. Переселенців з Чорнобильської зони приймала переважно Київщина. Південь Житомир-

щини надав притулок людям північних районів області. За рівнем забрудненості польська територія поділяється на 4 зони. Зовсім неможливе проживання у першій і другій.

Через 8 років після аварії перші експедиції до переселенців були організовані в Білу Церкву, Баришівський, Яготинський, Згурівський, Бородянський та Макарівський райони Київщини (травень – вересень 1994 р.). Їх метою було збирання відомостей про традиційну культуру населення забрудненої території та ознайомлення з його сьогоденним життям.

Компактно переселені села здебільшого зберігають свою назву. Ландшафт таких поселень переважно не відповідає природному оточенню переселенців (безліса, безводна земля, інший характер ґрунтів). Дослідження засвідчили, що таким чином люди позбавлені традиційних занять (збирання грибів, ягід, виловлювання риби, виготовлення побутових та господарських предметів і знарядь із природних матеріалів тощо). Поліщукам важко звикати після рублених хат до вогких будинків міського планування з численними вадами. Незначна кількість переселенців проживає у багатопверхових спорудах обласних та районних центрів, будівництво яких проводилося за типовими проектами силами будівельних організацій майже всіх областей України. На сьогодні воно фактично припинене.

Під час експедицій на Київщині (Макарівський, Бородянський, Баришівський, Володарський, Яготинський та Згурівський р ни) восени 1994 р. були зібрані відомості від переселенців з Чорнобильського р ну, які проживали в таких селах: Чистоголівка, Товстий Ліс, Речиця, Корогод, Кошівка, Крива Гора, Паришів, Копачі, Станичівка, Залісся, Заполля, Замошся, Нові Шепеличі, Лельов, Янов, Бички, Буряківка, Черевач, Старосілля та ін., а також і з самого Чорнобиля. Жодне з цих сіл не переселили компактно повністю – люди розпорошені по різних селах і райцентрах.

Проводилось опитування людей віком від 50 ти і більше років, переважно жінок. Збиралися відомості про традиційну культуру, процес переселення та життя

чорнобильців на нових місцях.

Слід зазначити, що не кожне село в Чорнобильському р ні однаково зберігало свої звичаї. Були такі, у яких порівняно молоді наші співрозмовники розповідали про давні звичаї – у цих селах традиції не переривалися. Ясна річ, багато чого залежало й від конкретних особистостей, і від того, наскільки нам, збирачам, поталанило їх зустріти. Але, оскільки доводилося спілкуватися з багатьма мешканцями кожного з сіл, можна зробити висновки про наявність у них повної традиційної культури. До “багатих” у цьому сенсі сіл належать, зокрема, Речиця, Копачі, Нові Шепеличі.

Із зібраного матеріалу вимальовується образ традиційної культури зони відчуження – поселення, садиба, народне будівництво; побут, заняття, ремесла; звичаї, обряди, вірування.

Як і на Рівненському та Волинському Поліссі, дохристиянські вірування на Київському Поліссі були глибоко закорінені. Скажімо, в курних хатах, які вийшли з ужитку вже в нашому столітті, ікон не тримали, а зберігали їх у коморах і виносили лише у великі свята чи з якоїсь урочистої нагоди. А давні хрести на цвинтарях вражають своїми формами, часто нагадуючи якісь міфічні чи антропоморфні постаті. Навіть церковний календар, адаптований до народного, вносив у щоденний побут небагато власне християнсько-релігійних акцентів.

Кожне село мало, а подекуди ще й нині має власні колядки, які змінюються відповідно до вимог часу. Адже колядування, як і вся народна пісенна творчість, було насамперед тісно пов'язане з щоденним сільським побутом. Лише за інерцією у текстах колядок затримувалися архаїчні, невластиві сьогоденню елементи. Таких найбільше збереглося нині на Поліссі та в Карпатах. Зокрема, цікаво було спостерігати зміни в текстах колядок в живому мовленні переселенців з Чорнобильського Полісся. Яскравим прикладом цього явища є колядка дівчині:

Ой в полі, в полі край дороженьки
Ой там Олечка пшеницу жала.

Святий веч(єр)!
Пшеницу жала...
Пшеницу жала, перевоз держала.
Святий веч(єр)!
Перевоз держала...
Пришло до її семсот молодцов,
Семсот молодцов ще й девять купцов.
Святий веч(єр)!
Ще й девять купцов...
Молода Оля, перевезі нас!
Святий веч(єр)!
Перевезі нас...
Не маю часу до перевозу.
Святий веч(єр)!
До перевозу...
Приїхав мой брат із дороженьки,
Прив'оз он мене три гостінчики.
Святий веч(єр)!
Три гостінчики...
Первий гостінец – перловий венок,
Другий гостінец – золотий перстень.
Святий веч(єр)!
Третій гостінец – шєврова шуба.
Святий веч(єр)!
Шєврова шуба...
Перловий венок без ветру має,
Золотий перстень без сонца зяє.
Святий веч(єр)!
Без сонца зяє...
Шєврова шуба след заметає.
Святий веч(єр)!..
(с.Копачі Чорнобильського р-ну)

А ось ще один приклад:

Ой рано, рано кури попелі,
Ще й раней того Василько й устав.
Святий веч(єр)!
Василько й устав...
Василько й устав, три свєчи зсукав,
Святий веч(єр)!
Три свєчи зсукав да всі запалів.
Святий веч(єр)!
Да всі запалів...
Одну запалів, як умивався,
Другу запалів, як убірався.
Святий веч(єр)!
Як убірався...
Третю запалів – звонком позвонів.
Святий веч(єр)!..

Далі наші респонденти родом із с.Копачі не змогли пригадати тексту цієї

колядки. Сюжет її відомий і поширений. Тож переселенці із с. Новосілки того ж таки Чорнобильського р-ну, хоч і не відтворили перші кілька рядків, заспівали нам цікавий архаїчний варіант її закінчення, хоч і на зовсім іншу мелодію:

...Три свєчки зсукав, все три іспалив,
Святий веч(єр)!
Одну іспалив, як умивався,
Святий веч(єр)!

Одну іспалив, як умивався,
Святий веч(єр)!
Другу іспалив, як убірався,
Святий веч(єр)!

Третю іспалив – по двору походив,
Святий веч(єр)!
По двору походив, звонком позвонив,
Святий веч(єр)!

Звонком позвонив, братов побудив,
Святий веч(єр)!
Вставайте, брати все молодіє,
Святий веч(єр)!

Вставайте, брати все молодіє,
Святий веч(єр)!
Сідлайте коні все вороніє,
Святий веч(єр)!

Та й поїдемо в зелен-дуброву,
Святий веч(єр)!
Куну сочити, панну сватати,
Святий веч(єр)!

Ой височили куну в дереві,
Святий веч(єр)!
Ой висваталі панну в теремі.
Святий веч(єр)!

Ця колядка – з тих часів, коли над руськими землями височили княжі тереми – аж князівну висватали за видного парубка з поліського села!

Якщо говорити про спонтанні відображення історичних подій у колядках, варто згадати й про варіант поширеного сюжету іншої колядки парубкові – теж із Копачів.

Ой сєред двора каліна цвєла,

Пуд каліною Іванко з конєм.
 Святий веч(єр)!
 Іванко з конєм...
 На конє седіт, з конєм говоріт.
 Святий веч(єр)!
 З конєм говоріт...
 Ой коню, коню, продам я тебе,
 Продам я тебе за сто червонцов.
 Святий веч(єр)!
 За сто червонцов...
 За сто червонцов, за бочку віна,
 Святий веч(єр)!
 Ох панє, панє, не продавай мене,
 Не продавай мене – спогадай-но себе.
 Святий веч(єр)!
 Спогадай-но себе...
 Я ж тебе вівозів із трох поборов,
 З первого побору – із Немеччини.
 Святий веч(єр)!
 Із Немеччини.
 З другого побору – із Туреччини,
 Святий веч(єр)!
 Із Туреччини...
 З третього побору – через Дунай плив,
 Через Дунай плив – коп'я не вмочив.
 Святий веч(єр)!
 Коп'я не вмочив...
 Коп'я не вмочив, пулі не вронів.
 Святий веч(єр)!..

Цікавою знахідкою стала для нас колядка пчолянній матері, записана від переселенців з тих таки ж Копачів. Варіанти її відомі й у інших селах Чорнобильського р-ну.

Ой шумить-гудє, дібровою йде,
 Пчоляна маті всі рої веде.
 Святий веч(єр)!
 Всі рої веде...
 Ох вона веде да й навчає.
 Святий веч(єр)!
 Да й навчає...
 Садітєсь, детки, по нових бортях,
 А я, старая, – в старом дереві.
 Святий веч(єр)!
 В старом дереві...
 В старом дереві да й на теремі.
 Святий веч(єр)!
 Да й на теремі...
 Носіте, деткі, медок солодок,
 А я, старая, жовтєнький вощок.
 Святий веч(єр)!

Жовтєнький вощок...
 Медок солодок – ситу ситіті,
 Жовтєнький вощок – свечі сукаті.
 Святий веч(єр)!
 Свечі сукаті...
 Ситу ситіті – синов женіті,
 Свечі сукаті – дочок оддоваті.
 Святий веч(єр)!
 Дочок оддоваті...
 Ми ж вам песєнькі допеваємо,
 Щастям, здоров'ям наделяємо.
 Святий веч(єр)!
 Наделяємо...
 З Свєтим Васіллєм велічаємо!
 Святий веч(єр)!

Цікаво, що люди так її й називали: “колядка пчолянній матері”. А коли ми починали допитуватися, кому ж вона, власне, була адресована, нам відповідали: “І господарю, і родині...”

Така міфологізація, шанобливо-загадкове ставлення до “пчоляної” матері пояснюється передовсім величезним значенням бджолярства, або, як тут казали, бортництва для поліщуків. Ліс годував і одягав селян. І могутні дерева, у дуплавих стовбурах яких оселялися бджоли, одразу бралися на прикмету. На них споруджували колючі настили – одри, аби відлякувати грабіжників-ведмедів, і час від часу бортники забирали з дупла бджолиний скарб. Згодом на дерева стали кріпити спеціально видовбані вулики-колоди – і дикі бджоли там оселялися. А ще пізніше такі вулики стали переносити ближче до хати; у цих монументальних – півтора-два обхвати – бортях жило по дві, а часом і по три бджолині сім'ї. Але вулики-колоди на деревах були звичним явищем аж до самої аварії на ЧАЕС; ми зустрічалися з переселенцями, які навіть на новому місці приладнали такий вулик на дерево – “щоб як удома було”.

Мед здавна застосовувався у багатьох обрядах – зокрема, весільних, похоронних та поминальних, у храмових святах (які тут так і називалися – “мед”: “У нас в Речиці був “мед” на Різдво Богородиці...”) тощо. Господар, який мав багато меду, вважався заможним – адже землі поліські неродючі, а жили люди з того, що дава-

ли їм ліси, озера й ріки.

Тому й селить народна уява "пчоляну" матір "в старом дереві да й на теремі" – звідти вона благословляє своїх дітей на новосілля, на нове життя. І наведена колядка покликана привітати її на подвір'ї доброго господаря, запросити бджолині рої до спільної з ним праці – адже без меду й воску ні сина не ожениш, ані дочки не віддаси... Та й справді, чи "пчоляна" мати є абстрактним уособленням неперервності бджолиного роду, чи це, може, якийсь значний у минулому міфологічний персонаж?

З часом суто обрядове значення колядування поволі нівелювалося, і воно все більше набувало ознак щорічних традиційних розваг. Саме цим можна пояснити окремі випадки, у яких до звичного сюжету колядки додається така собі "надбудова" (або, як кажуть у народі, "причепилівка") з побутової пісні. Або, скажімо, трансформуються уявлення про сам зміст колядки. Так, у с. Нові Шепеличі, співаючи колядку з відомим сюжетом про "троє гостей – троє радостей", колядники додавали й таке:

На Рожество сам Господь родівся.
Дай тобі,
Дай тобі, Боже, щастє-здоров'є у домі!
А на Василле та й розвеселівся,
А на Крещенне та й охрестівся.

Складається враження, що саме слово "Василле" у людській свідомості практично не пов'язане зі святим Василем. Співзвучне зі словом "весілле", воно асоціюється з веселощами; це ще одне свідчення того, наскільки неглибоким був вплив християнських релігійних понять на життя і побут поліщуків.

У щедрівках, з якими ходили діти 13 січня увечері, теж часом зустрічаємо цікаві моменти. Ось, наприклад, текст, записаний від колишніх мешканців с. Речиця:

Щедрий вечер, добрий вечер,
Чи дома, дома сам пан господар?
Де йон седить – на покуті,
Що йон держить – пугу житянюю,
Куди замахне – там жито росте!

Зароді, Боже, жито-пшеницу,
А нам, дядюхно, по паляниці!
Добрий вечер!

Один із архаїчних весняних обрядів, зафіксований від переселенців із чорнобильської зони – "водіння Стріли". На Благовіщення дівчата, узявшись за руки і ставши "ключем", (за зростом: попереду найвищі), тричі обходили довкола села, співаючи:

Летела стрела да й удовж села.
У неділю рано, да й удовж села.
Убіла стрела вдовоного сина.
У неділю рано, вдовоного сина.
А нікто к телу не пріступітца...
Пріступілося й аж две панночкі...
Аж две панночкі, две челядочкі...
Узялі тело тай на рученькі...
Понесли тело аж до церковкі...
Ох усі ж двері розчиніліся...
Ох усі звони зазвоніліся...
Ой усі свечі загореліся...

(с. Усов)

У більшості сіл не пригадують решти тексту. Значення його на сьогодні втрачене (в Речиці навіть співали: "...Пріступілася Домна Йвановна...", і ніхто не міг пояснити, про кого ж, власне, йдеться). Але мешканці с. Копачі змогли пригадати повніший варіант:

Летела стрела да й удовж села.
Да в неділю рано, да й удовж села.
Да вбіла стрела вдовоного сина.
Да в неділю рано, вдовоного сина.
Да й лежит тело як папер бело...
Да нікто к телу не пріступітца...
Пріступілося аж трі ласточки...
То ж не ласточки – ридні матінкі...
Да й одна села й у головоньках...
А друга села да й у рученьках...
А третя села да й у ноженьках...
У головоньках – то маті его...
А у рученьках – то сестра его...
А у ноженьках – то жена его...
Где маті плаче – там речки течуть...
А де сестрица – то там криніца...
Де жена плаче – пожари горать...
Пожари горать, земля колетса...
Узялі тело на белі ручки...

Понесли тело аж до церковки...
 Да сама церква розчинілася...
 Да самі звони зазвонілися...
 Да самі свечі запалілися...
 Да само тело схоронілося...
 (с. Копачі Чорнобильського р ну).

Первісного змісту цієї пісні, як і обряду в цілому, наші респонденти не знали. Фольклористами зафіксовано чимало варіантів мелодії "Стріли" з незначними розходженнями в словах. Цікавий архаїчний приспів, який повторюється після кожного рядка "Стріли", має, зокрема, с. Речиця: "Ой лелєй вода калє города!" Поліщуки, яких опитували, відзначали важливу роль цього обряду в річному календарі сільського життя. Причому одні відносять його до веснянок, кажучи, що це перша веснянка, а далі можливі співати всі інші, а другі кажуть: ні, це не веснянка, це – Стріла.

На нашу думку, цей обряд пов'язаний передовсім із блискавицею – адже починається весна, незабаром і грози. Тож, щоб захиститися від пожежі-блискавки, яку, за народним повір'ям, дуже важко загасити, й робили дівчата навкруг села магічне коло, йдучи ключем – "стрілою", співаючи обрядову пісню.

Окрім "Стріли", співали тут інші вуличні веснянки, в яких висміювали дівчата хлопців (рідше – хлопці дівчат), зауважували чийсь симпатії, раділи весняному пробудженню природи, жартували:

А вже, дівочки, весна пішла,
 Котора дурна – замуж пошла...
 (с. Речиця)

За словами переселенців з Речиці, цих веснянок співали "после Овдоков" – після Євдокії (14 березня):

Ой вийду я на вулицю,
 сюда-туда гляну,
 Нема мого миленького –
 я й додому гра(ну).
 Нема мого миленького ні дома,
 ні тут,
 Ох заросла дороженька
 шавлієй да ру(той).

На шавлею воду грею,
 на руту не буду,
 Нагневався мой міленький –
 просіті не бу(ду).
 Нагневався мой міленький –
 просіті не буду,
 Нехай йому напинають чорти
 халабу(ду)!
 Нехай йому напинають на високом мості,
 Щоб до його збираліся усі чорти
 в го(сті)!

* * *

Ой вийду я на вулицю,
 стану проті сонца,
 Сама собі подумаю –
 нема міне хло(пца).
 Ох вийду я на вулицю,
 стану проті хмари,
 Сама собі подумаю –
 нема міне па(ри).

* * *

Ох вийду я на ставочок,
 гукну голосочок –
 Нехай мой мілій почує,
 що в полі ночу(є)!
 Ох я твої голосочки рано й вечір чую,
 Через твої голосочки не повечеря(ю).

* * *

Чиї пчоли у дуброві, а мої – в садочку,
 А хто ж любить далекою,
 а я – сусєдоч(ку).
 Ой я тую далекою людям подарую,
 А я тую сусєдочку
 к собі примандру(ю)!

* * *

Ой чия ж то худобина по полю рикає?
 А то ж того хазяїна,
 що жонки не ма(є)...

Як правило, для веснянок такого типу в кожному селі обиралися одна-дві мелодії, на які без кінця нанизувалися слова. Часом це було лише кілька строф, а іноді – й справжні довершені твори із сюжетним стрижнем, перейняті поетичною народною символікою, як-от у веснянці з Речиці:

Ой по моречку по сінему
 А по мосточку калінава(му).
 Там калінонька потопала,
 К собі явора приклика(ла).

Ох ти явору, яворочку,
Ох подай мені хоч гіло(чку).
Ой нехай тобі дубок дає,
Бо він з тобою шумить-гу(де).
Як прийде деньок – шумить дубок,
А прийде нічка – не стенеть(ся).
А прийде нічка – не стенеться,
На калиноньку похилить(ся).

А наступна речичька веснянка, хоч і покладена на характерну веснянкову мелодію, за змістом нагадує побутову пісню про жіночу долю:

Тин високий, тин високий,
а я перескочу.
Оддай мене, моя мати,
за кого я схо(чу).
Ой не дала мене мати за кого хотела –
Шумить-гуде нагаєчка кале
мого тє(ла).
Нагаєчка-дротяночка,
у три ради звита,
Бережися, моя доню,
щоб не була би(та)!
Нагаєчка-дротяночка
з кручка не збуває,
Серпаночок од сльозочок
да й не висиха(є).

Ігрових веснянок нам зафіксувати не вдалося. А хороводні тут виконувалися здебільшого на проводи русалок. Про це – далі.

* * *

Найважливішими з “троєшних” обрядів на Київському Поліссі, безперечно, були обряди поминальні та тісно пов’язані з ними русальні. Взагалі зв’язок із предками в поліщуків був надзвичайно сильним – адже лише щорічних поминальних днів, або, як їх тут називають, “Седов” тут нараховується цілих сім!

Вірування та перекази про русалок розповсюджені у всій Україні. Класики української літератури також не обминули їх своєю увагою. Свідчення тому – твори М. Гоголя (“Майська ніч, або Утоплена”) та Т. Шевченка (балади “Причинна”, “Утоплена”, “Русалка”).

У центральній Україні старші люди розповідають про русалок приблизно те ж саме, що про них відомо з україн-

ської літератури: русалки – діти, які померли нехрещеними; дівчата (часом і жінки), які померли наглою смертю, втопилися. Подекуди розрізняють русалок водяних, польових, лісових. На Русальний тиждень не ходили до водоймищ, увесь час носили при собі полин чи любисток як оберіг від русалок.

В Україні ці міфологічні істоти сприймалися неоднозначно: в одних місцевостях до них ставилися з великою симпатією, з любов’ю і вважали добрими, але скривдженими надприродними силами. Русалки, за повір’ям, опікувалися нивами, лісами й водою. А в інших місцевостях – навпаки, їх вважали “нечистю”, якій треба догоджати, задобрювати її, щоб не шкодила і не приносила лиха.

На Київському Поліссі в поняття “русалка” вкладали значно більше, ніж у Центральній Україні. Тут найкраще зберігався зв’язок з ними як із частиною потойбічного світу. Русалками тут можуть називати всіх покійних родичів (або ж тільки тих, хто помер протягом Русального тижня), що підтверджує думку М. Костомарова про споконвічне входження русалок (мавок) до культу предків. Тому, якщо, скажімо, на Рівненщині в понеділок після Трійці русалок просто “проводили” з села “до бору” (часом вбираючи в зелене гілля молоду дівчину, яку ніби “виганяли” в ліс, а там вона скидала з себе зелень і поверталася додому разом з усіма), то на Чорнобильському Поліссі з настанням сутінків дівчата і молоді жінки русалок проводили на цвинтар.

Так, наприклад, у с. Паришів Чорнобильського р ну в перший понеділок після Русального тижня дівчата в селі сходилися, бралися попід руки, ішли вулицею і співали – проводили русалок:

Праведу я русалкі да ямки,
А сама вернуса да мамкі.
Праведу я русалкі в чистий бор,
А сама вернуса в татков двор.
Да й уже русалкі правелі,
Да й асінкою заламілі,
Щоб ани до нас не хаділі,
Да наших хлопців не любілі,

А наших дівочак не суділі...
(с. Паришів Чорнобильського р-ну)

Як розповідали нам переселенці з с. Речиця, на цвинтар (“могілки”) дівчата йшли у вінках; усі вони, а також жінки тримали в руках по вінку. Дорогою їх супроводжувала парубоцька варта зі смолоскипами, а молоді чоловіки час від часу стріляли з рушниць – “лякали” русалок.

Біля воріт цвинтаря розпалювали вогнище та стрибали через нього. (Між іншим, купальський обряд тут був менш розвинений. Можливо, звичай очищення вогнем в цій місцевості споріднений з купальським або й замінив його.)

На хрести вішали вінки. Залишали їх також на могилах разом із зіллям. Родичі покійного, коли підходили до могили, голосили. Молодь водила довкола поховань танки, співаючи хоро водних веснянок.

Вважалося, якщо цього вечора перекотитися через могилу, спина не болітиме.

Залишаючи цвинтар пізно вночі, співали:

Проводили русалочок, проводили,
Щоб вони до нас не ходили
Та нашого житечка не ломили,
Та наших дівочок не ловили...

Йдучи додому, виконували не лише русальні пісні, а й ті, “які Бог на душу покладе”.

Поліщуками також складено багато дивовижних легенд про русалок. У більшості з них люди зустрічаються з цими істотами на дорозі, пізнаючи їх по не взутих, а обмотаних ногах (за звичаєм, тут так ховають померлих). Поширений сюжет – селянин чи селянка (нерідко – сам оповідач) дає русалці (чоловіку, жінці чи дитині) шматок сорочки (хустки, полотнинки тощо) замість загубленої обмотки і цим самим “виручає” покійного.

За повір'ями, найчастіше трапляються русалки протягом Русального тижня. Інколи навіть зустрічають люди своїх померлих родичів. Колишні мешканці с. Паришів розповідали нам, що

їх сусідка на Русальному тижні побачила в полі, “узьяла за руку й привела в хату” свою дочку, яка померла торік. Дитина два чи три дні сиділа в хаті на лаві, нічого не їла, мовчала. На неї буцім-то ходило дивитися все село. А коли в понеділок по Трійці на вулиці залунали русальні пісні, вона схопилася і зі словами: “Ой, наші вже йдуть! Уже йдуть!” вибігла з хати.

Ніяких оберегів проти русалок в цих селах не носили, принаймні, за пам'яті наших респондентів. Майже всі їх розповіді пройняті симпатією до русалок. Втім, зрідка ми чули й про те, що русалки залоскотали когось із односельців оповідачів (“...Поїхав він ловить рибу, й чули люди, так реготав у очереті – думали, здурів. А тоді знайшли мертвого у човні...”).

На прикладі пов'язаних з русалками вірувань та обрядів, зафіксованих від переселенців з Чорнобильського р-ну, бачимо, що тут русалки в народній свідомості були насамперед уособленням покійних родичів і доповнювали культ предків, дуже розвинений на Поліссі в цілому.

Друга група русальних пісень ширша і жанрово різноманітніша, до неї інколи потрапляють і веснянки, й петрівчані. Особливо часто співаються веснянки, адже проводи русалок – це водночас і проводи весни. Так, наприклад, у с. Речиця Чорнобильського р-ну тісно пов'язували з Русальним тижнем такі пісні:

Да Васіль, Васіль,
Васіль, Васіль, Васільочок, (2)
Да пойдом, Васіль,
Пойдом, Васіль, у садочок. (2)
Да пойдом в садок,
Пойдом в садок, сорвом цветок. (2)
Да сорвом цветок,
Сорвом цветок, совйом венок. (2)
Да совйом венок,
Совйом венок, пойдом в танок. (2)
Да й а в таночку,
А в таночку мой нелюбий. (2)
Да мой нелюбий,
Мой нелюбий в гуслі грає. (2)
Да йон іграє,
Йон іграє два часочки. (2)

Да два часочки,
Два часочки, две мінути... (2)
***

Ой десь ти рожа, й у саду одна.
Рожа, рожа червоная.
Ой я не одна – неправда твоя.
Рожа, рожа червоная.
Сколько почечков – стольки хлопчичков.
Рожа, рожа червоная.
Скольки кветачок, стольки дєвочок.
Рожа, рожа червоная.
Сколько дєвочок, да все й при менє...

Співачуци цих пісєнь, водили хоро-
води на цвинтарі. Особливоу прикме-
тоу було те, що родичі померлої моло-
дої людини (хлопця, дівчини, дитини)
запрошували молодіжний хоровод
походити довкола тієї могили – немов
би провідати і погуляти разом.

За своїм змістом і походженням ці
народні твори цілком можуть належати
до весняного циклу. Проте, у Речиці їх
співали тільки під час проводів русалок.

Пісєнь з типовими купальськими
мелодіями і сюжетами, на жаль, записа-
ти нам не вдалося. Найстарші люди
(1900-1910 х рр. н.) згадували тільки, що
"плєлі венкі, на воду пускалі". Це пояс-
нюєтьєя передовсім тим, що свято Купа-
ла чомусь не мало великого значення у
цьому краю. І, як вже було сказано,
окремі елементи його, – наприклад, очи-
щення вогнем – зустрічаютьєя в інших
обрядах, зафіксованих тут. Чому, скажі-
мо, обряд очищення вогнем біля воріт
цвинтаря під час проводів русалок мож-
на співставляти з купальським? Тому
що, на противагу аналогічному епізоду у
весільному обряді (молоді переїздять або
переходять через багаття), цей нале-
жить до календарного циклу і прово-
диться щороку усіма учасниками дійс-
тва.

Зрештою, немає дивини в тому, що
Купала не набуло особливого тут зна-
чення, як, скажімо, у Центральній
Україні чи на Чернігівському Поліссі.
Незважаючи на те, що це свято за своїм
походженням є одним з найпомітніших
у календарному циклі (день літнього
сонцестояння), Карпати й уся Західна
Україна теж не мають (чи не зберегли)

повного купальського обряду.
***

Щодо пісєнь петрівчаних та жни-
варських, то нам не вдалося зафіксува-
ти в Чернігівському р ні такого роз-
горнутого жнивварського обряду, як,
скажімо, на Чернігівщині. Проте можна
яскраво простежити зв'язок між обря-
довими та побутовими піснями.

За умови, що обряд був невід'ємною
і звичною частиною побуту, природно,
що окремі пісні стоять немов би на межі
між побутовими й обрядовими, долуча-
ючись до останніх передовсім за тради-
цією. Умовно їх можна називати звича-
євими. (Це саме стосуєтьєя, наприклад,
звичаєвих русальних пісєнь-веснянок,
прив'язаних у конкретній місцевості до
русального циклу.)

Окремі пісні, які наші респонденти
вважали саме жнивварськими, за своїм
змістом є власне побутовими піснями –
найчастіше про тяжку жіночу долю.

Такою може бути пісня, записана від
переселенців з с. Новосілки; за свідчен-
нями однієї жінки похилого віку, її співа-
ла у жнива її баба; архаїчна мелодія вка-
зує на давність походження пісні, але
слова – дуже характерні для побутової:

Ой Боже мой мілий,
колі той вечор прібуде,
Коли й об менє наговорятьєя лю(де)?
Ой говорять, мамко, старіє й маліє,
Да ще й говорєть сусіди бізкі(є).
Ой Боже мой мілий з такою годиною,
Проклєла й мати малою й дитино(ю).
Маті проклєла чи така вродиласє –
Нема того дня,
щоб я й не журила(ся).
Нема ж того дня та й єдиної ночі,
Щоб не плакалі ж мої й каріє о(чі)...

Розглянемо родинно-побутові пісні
поліщуків. На відміну від весілля в Цен-
тральній Україні, яке в окремих місце-
востях тривало цілий тиждень ("од
середі до середі хоч на призьбі сиди",
як казали на Полтавщині), весільний
обряд Київського Полісся значно корот-
ший – як правило, воно тривало лише
три дні. Не зупиняючись детально на
всіх етапах весільного обряду, який,

зрештою, цілком укладається в загальноукраїнську традиційну схему, зупинімося на окремих зразках весільних пісень, які ілюструють традиційний побут та світоглядні уявлення чорнобильців.

Так, наприклад, у с. Речиця дівчата, в'ючи вільце на дівич-вечорі в суботу, співали:

А в полі, полі бобри б'ють,
А в нашім домі велце в'ють.
Да звілі велечко з берези,
Наші дівочки тверези.

Приховуючи натяк господарям хати про традиційне частування за роботу, ця пісня нагадує про давні традиції полювання на Поліссі і про те, що донедавна бобер зовсім не вважався тут рідкісною твариною. Величезний досвід мисливства поліщуків сьогодні занепадає, а скільки відомостей про життя тварин, скільки дотепних способів створення пасток і химерних пристроїв, що не калічать і не мордують здобич, зберігається у пам'яті людей!

Коли розчісують молодій косу, у тому ж таки с. Речиця співають:

Ленти мої, плетки мої,
Где я вас повешаю?
Ох повешаю, ох почапляю
У татка й у садочку.
У татка й у садочку -
Буде мамка йті - в садочок гляне -
Єї серденько в'яне.
Єї серденько в'яне.
Ох було в мене любее дітя -
Де ж оно заделоса?
Де ж оно заделоса?
Ох якби пошла в сад венков віті,
То б дівочок позвала.
То б дівочок позвала.
А якби ж пошла к броду по воду -
То б ведерца побрала.

Поруч зі словами "ленти", "коснічки" як синонім уживається слово "плетки", "плеточки", що походить від "плести" і в сучасному мовленні майже вийшло з ужитку. А весільні пісні зберігають таку й подібну лексику дуже довго.

Виряджаючи молоду до молодого,

виконують пісню, в якій – спогад про давні звичаї викрадання молоді або битви за неї:

Ой де ж твої дівчинонько,
Родніє брати?
Чому вони не хоронять
Русої коси?
А є в мене два браточки,
Оба на війне,
Ой є в мене две сестрички
В чужой сторонє...

(с. Новосілки)

Нікому боронити дівчини, і забирає її чужий рід, поставивши дорогою кілька могоричів місцевим хлопцям.

Зрештою, у весільних піснях Київського Полісся зустрічаємо багато відомих в усій Україні сюжетів з архаїчними елементами. Вони потребують детальнішої уваги, проте вже в іншому дослідженні.

* * *

Нелегко було згадувати переселенцям своє життя на батьківщині – співаючи й розповідаючи, люди плакали. Деякі казали, що за вісім років на новому місці співають уперше. Нерозуміння з боку місцевих людей поглиблює ностальгію. І звичаїв своїх дотримуватися переселенцям стало значно важче. Так, наприклад, коли речичькі люди на новому місці вперше вийшли проводити русалок до цвинтаря, місцеві пішли на них з вилами: "Не займайте наших могил!.." Щоправда, через рік цвинтар так розрісся через прибулих, що вже ніхто не протестував, і русалок проводили...

Тож і не втихає в серцях поліщуків туга за рідним краєм. Йовенко Віра Романівна, переселенка з с. Речиця, виконувала пісню, у якій виливала свій гіркий біль:

Ой Боже наш милосердний,
Змилуйся над нами,
Верни ж ти нас додомоньку
З нашими русалками.

Нехай би ми на родіні
Що знали, робили,
Аби ж нас тут чужі люде
Марно не гайнили.